

Kolonizacija u Vršcu (1946–1963. god.)

Jeržabek V. Vinko

Kolonizacija kao oblik naseljavanja posebno je karakteristična za Vojvodinu. Ona daje jedno od bitnih obeležja čitavom istorijskom razvoju ove pokrajine. Politički, etnički, socijalni, ekonomski, a posebno agrarni ciljevi, uslovljavali su organizovano naseljavanje različitih narodnosti iz, ponekad, udaljenih krajeva Evrope i stvorili su na teritoriju Vojvodine mešavinu raznorodnih narodnosti, religija, jezika i kulture.

Stari vojvođanski grad Vršac izrazit je primer uticaja kolonizacije. Najveće pomeranje velikih masa stanovništva u okviru jednog naselja u našoj zemlji izvršeno je upravo u Vršcu i to neposredno posle završetka II svet-skog rata. Oko 12.000 Nemaca napustilo je grad, a njihovo mesto zauzeli su kolonisti i imigraciono stanovništvo jugoslavenskih narodnosti. Pored starosedelaca imigranti su predstavljali glavnu masu stanovništva grada. Tako su kolonisti bili u mogućnosti da uspostave odnose s dve različite društvene grupe. Sa starosediocima povezivala ih je profesionalna delatnost poljoprivrednika, a sa imigrantskim stanovništvom zavičajno poreklo i kulturna tradicija.

Kolonizacija Vršca, kao i kolonizacija u Vojvodini uopšte, izvršena je u okviru agrarne reforme. Pravo na koloniziranje imali su borci, invalidi ili porodice izginulih boraca u NOB-i. Kolonistima je po zakonu dodeljivano od 4,5 o 7 ha zemlje, a u okolini gradova i industrijskih naselja, odnosno u povrtarskim rejonima od 2,5 do 3,5 ha obradive površine. U Vršcu su kolonisti dobijali prosečno po 4,27 ha zemlje (dobrim delom vinograda). Pri dodeli zemlje vođeno je računa o veličini domaćinstava. Pored zemljišta kolonistima su dodeljivane stambene i poljoprivredne zgrade, a u Vršcu još i nameštaj, pokućstvo, najpotrebniji poljoprivredni inventar i druga sredstva. Kolonisti su prema Zakonu o naseljavanju i kolonizaciji bili dužni da u roku od dva meseca posle primitka rešenja preuzmu dodeljeno zemljište i imovinu, a mogli su se vratiti u »stari kraj«, odnosno na svoje ranije zemljište u roku od dve godine. U suprotnom, njihovo zemljište u starom kraju prelazilo je u općedruštveni zemljišni fond.

Radi osvetljavanja složenog procesa društvenog prilagođavanja kolonista u novoj sredini proveli smo anketu među stabilizovanim spoljnim kolo-

nističkim porodicama u Vršcu. To su u stvari intervjui s kućedomaćinama tih porodica. U drugom delu teksta iznećemo neke podatke iz te ankete. To će pored glavnih pokazatelja o kolonističkim obiteljima, prikupljenim iz lokalnih dokumentacionih izvora, poslužiti kao baza za našu analizu i zaključivanje.

I. OPSEG I TOK KOLONIZACIJE

Kolonizacija Vršca izvršena je u periodu od 1946. do 1948. godine, a po godinama je tekla ovako:

Tabela 1

Tok kolonizacije Vršca

Godina koloniziranja	Broj koloniziranih domaćinstava
1946.	404
1947.	64
1948.	29
1946—1948.	497

Vlakovi s kolonistima stizali su iz svih krajeva zemlje i tu su zadržavani do konačnog smeštaja kolonista. Na stanici je organizovana prihvatna služba i ishrana od strane Antifašističkog veća žena i Crvenog krsta. Društveno-političke organizacije pomagale su kolonistima da se smeste i otpočinu svakodnevn život u novoj sredini. Stanovništvo grada je s nepoverenjem očekivalo koloniste. Ukorenjena je bila predrasuda da su to neradnici. Zbog toga je poveljena uspešna akcija da se iz njihovih redova mobilišu aktivisti, koji će ukazivati neposrednu pomoć kolonistima, kako u vođenju gazdinstva tako i u vođenju domaćinstva. Na taj način uglavnom su izbegnuti oštriji konflikti, koji su bili karakteristični za kolonizaciju izvršenu posle 1918. godine.

Pored ovog organizovanog naseljavanja usledilo je i dosta masovno stihijno doseljavanje stanovništva u grad s dozvolom ili bez nje, kako iz neposredne gradske okoline tako isto i iz udaljenijih krajeva. Vrlo brzo grad je ponovo bio popunjen i već 1947. godine nije bilo praznih stanova, a par godina kasnije počelo se govoriti i o stambenoj krizi. Pregled sadašnjeg sastava stanovništva po mestu rođenja dobro ilustrira opseg naseljavanja grada Vršca (vidi tabelu 2 na narednoj strani).

Na taj način u gradu su se oformile tri velike društvene grupe: starosedeoci (41,1%), imigranti (47,5%) i kolonisti (oko 30%).

Prema vremenu doseljenja mogu se razlikovati i tri grupe imigrantskog stanovništva. Prva, doseljena prije i u toku rata, koja broji oko 4.500 stanovnika, druga, doseljena u periodu od 1945. g. do 1952. g. a broji oko 3.500 stanovnika i treća, koja se doselila poslije 1953. g. a broji preko 9.000 stanovnika. Ovo se stanovništvo mnogo ne razlikuje od kolonističkog, naročito druga i treća grupa, koja je u stvari doseljena neorganizovanom kolonizacijom. U ovom radu nećemo posebno obraditi imigrantsko stanovništvo, nego

ćemo se na njega samo usputno osvrnati. Međutim, mnoge značajke kolonističkog mogu se uzimati kao indikativne, ako ne kao istovetne, i za imigrantsko stanovništvo.

Tabela 2

Stanovništvo Vršca prema mestu rođenja

1	2	3
Stanovništvo	31.620	100,00
Od toga rođeno u:		
— mestu u kome sada stanuje	12.992	41,1
— drugom mestu iste općine	1.507	4,8
— užem području Srbije	4.166	13,2
— Vojvodini	7.313	23,1
— Kosovu i Metohiji	191	0,6
— Hrvatskoj	1.907	6,0
— Sloveniji	232	0,7
— Bosni i Hercegovini	1.455	4,6
— Makedoniji	316	1,0
— Crnoj Gori	186	0,6
— Inostranstvu	1.129	3,6
— Nerazvrstano i nepoznato	226	0,7

Izvor: Popis stanovništva 1961. g.

II. STRUKTURE AGRARNIH KOLONISTA

Agrarni kolonisti doseljeni posle II svetskog rata nisu predstavljali homogenu društvenu grupu. Oni se nisu razlikovali samo po narodnosti nego i po različitim područjima iz kojih su došli. Pre svega uočavamo dve osnovne grupe kolonista: spoljne i unutrašnje (pod unutrašnjim podrazumevamo samo koloniste iz Vojvodine, a pod spoljnim sve ostale). Unutrašnji su kolonisti pretežno došli iz okolnih sela i predstavljali su manje-više homogenu grupu. Spoljni kolonisti su se od njih mnogo razlikovali, a sastojali su se od više raznorodnih grupa.

Od ukupno 497 kolonističkih domaćinstava 12,3% je unutrašnjih a 87,7% spoljnih kolonista. U odnosu na ukupan broj članova ovih domaćinstava 7,6% je unutrašnjih a 92,4% spoljnih kolonista.

1. Struktura kolonista prema kraju iz kojega su se doselili

Najveći broj **unutrašnjih kolonista** bio je iz najbliže okoline Vršca, dok je samo 8 domaćinstava s 39 članova bilo iz drugih srezova AP Vojvodine

Tabela 3

Struktura unutrašnjih kolonista prema srezu iz koga su doselili

Srez*	Broj domaćinstava	Broj članova
Pančevo (okolina Vršca i sam grad Vršac)	53	157
Sremska Mitrovica	3	10
Novi Sad	1	5
Zrenjanin	4	24
Ukupno:	61	196

* Prema administrativnoj podeli od 1. I 1961.

Od 53 domaćinstva iz pančevačkog sreza samo 6 nije s teritorija opštine Vršac. Ostala su iz raznih mesta vršačke opštine, od čega je 10 domaćinstava poreklom iz samog Vršca. Svi ovi kolonisti imaju iste ili slične odlike s autohtonim stanovništvom, pa je to uticalo da proces društvenog prilagođavanja podnesu bez velikih teškoća.

Najveća grupa **spoljnih kolonista** došla je iz 6 srezova uže Srbije, pretežno iz bogatih ratarskih područja (kragujevački, valjevski, niški i smederevski srez).

Nasuprot tome, kolonisti iz drugih republika (skoro sva domaćinstva iz Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine) poreklom su iz nerazvijenih područja.¹

Domaćinstva iz Slovenije došla su na poseban zahtev Komisije za naseljavanje i kolonizaciju Vojvodine, jer se pretpostavljalo da će oni, s obzirom na iskustvo u obrađivanju vinograda u svom rodnom kraju, od svih drugih

Tabela 4

Struktura spoljnih kolonista prema srezu iz kojeg su doselili

1	2	3
Srez*	Broj domaćinstava	Broj članova
Kragujevac	88	513
Niš	24	136
Smederevo	17	97
Užice	95	580
Valjevo	15	83
Ukupno uže područje Srbije	239	1.409
Bjelovar	3	19
Pula	3	10
Rijeka	2	4
Sisak	6	18
Split	17	66
Ukupno SR Hrvatska	31	137
Celje	17	58
Koper	22	102
Ljubljana	54	236
Maribor	2	14
Ukupno SR Slovenija	95	410
Banja Luka	13	81
Bihać	34	217
Mostar	7	30
Sarajevo	3	12
Tuzla	6	23
Ukupno SR Bosna i Hercegovina	63	363
Ukupno SR Crna Gora	8	42
S v e g a :	436	2.361

* Prema administrativnoj podeli od 1. I 1964.

¹ Slično je i s kolonizacijom od 1918. do 1933. godine. U Vršac je tada doselilo 133 domaćinstava uglavnom iz nerazvijenih krajeva Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Doseljena domaćinstva iz Srbije došla su pretežno iz bogatijih ratarskih krajeva.

najbolje umeti da nastave vinogradarsku tradiciju Vršca. Međutim, veliki broj domaćinstava iz Slovenije došao je baš iz krajeva gde se vinova loza nije gajila, pa je tako ova akcija komisije propala.

Moglo bi se pretpostaviti da većina domaćinstava iz pojedinih srezova čini homogenu grupu. Međutim, dalje diferenciranje domaćinstava po naseljima iz kojih su se doselila pokazuje da je samo mali broj kolonističkih obitelji iz istog naselja.

Evo pregleda kolonista prema tipu naselja iz kojeg su doselili:

Tabela 5

Struktura kolonista prema tipu naselja iz kojega su doselili

u %

Tip naselja	domaćinstva	članovi
gradsko	2,75	1,4
mešovito	7,57	6,9
seosko	89,68	91,7

Najveći broj domaćinstava iz gradskog i mešovitog naselja došao je iz Slovenije, a seoskih domaćinstava iz drugih republika.

Poreklom iz različitih krajeva naše zemlje kolonisti su sa sobom doneli ne samo različite govorne karakteristike, nego i niz drugih osobenosti (mentalitet, radne navike, radno iskustvo itd.), što je sve imalo odraza na procese njihovog prilagođavanja novoj sredini, a i na ostale procese o kojima će kasnije biti reči.

2. Struktura kolonističkih domaćinstava prema broju članova

Podaci o prosečnom broju članova koloniziranih domaćinstava ilustrativni su za razlike između pojedinih područja od kuda su se kolonisti doseljavali.

Tabela 6

Prosečan broj članova koloniziranih domaćinstava

Područje iz kojeg se domaćinstvo doselilo	Prosečan broj članova po domaćinstvu
Srbija	5,9
Hrvatska	4,5
Slovenija	4,3
Crna Gora	5,2
Bosna i Hercegovina	5,7
Inostranstvo	2,0

Visok je prosek broja članova domaćinstava iz Srbije, zato što su se iz tog područja kolonizirale i porodične zadruge. Inače, uočljivo je da je znatno viši prosek broja članova u koloniziranim domaćinstvima iz nerazvijenih područja. Starosna struktura i broj za rad sposobnih lica indicira

veće učešće odraslih članova u strukturi koloniziranih domaćinstava (od toga relativno više ženskih lica), što je bez sumnje bilo značajno za rad u poljoprivredi i bolje korišćenje zemljišnih kapaciteta koje su kolonistima dodeljene.

3. Posedovna struktura koloniziranih domaćinstava

Kao što smo već istakli, kolonizirana su domaćinstva dobijala zemljišni posed u zavisnosti od broja svojih članova, a takođe i kuće, najpotrebnije alatke za rad i nešto radne stoke.

Tabela 7

Zemljišni posed koloniziranih domaćinstava

Kolonisti	Dodeljene kategorije zemlje u ha (ukupno)		Prosek obradive zemlje po 1 domaćinstvu u ha
	okućnica	oranice i vinogradi	
Unutrašnji	9	147	2,56
Spoljašni	171	1.527	4,27

Kolonistima je raspodeljeno 7,3% od ukupnih ili 9,6% od obradivih površina gradskog atara.

Manje zemljišne površine dodeljene su unutrašnjim kolonistima. Oni su imali manji broj članova domaćinstva, a posedovali su nešto zemlje od prije. Veći deo (oko 70%) spoljnih kolonista samostalno je obrađivao svoju zemlju, dok je manji deo to činio kroz osnovne kolonističke zemljoradničke zadruge. Unutrašnji kolonisti nisu osnivali niti su se uključivali u postojeće zadruge.

Formirale su se dve zadruge: »Triglav« sa 66 kolonističkih domaćinstava iz Slovenije i »Titan« s 21 domaćinstvom iz raznih krajeva Jugoslavije. 1948. god. organizirane su još dve seljačke radne zadruge: »Šumadija« sa 68 domaćinstava iz Srbije i »Proleter« s 31 domaćinstvom iz Bosne i Hercegovine. Zanimljivo je da se zadruga koja je bila sastavljena od kolonista iz raznih republika (»Titan«) brzo raspala, a da su se ostale tri zadruge, formirane na osnovu nacionalne odnosno republičke pripadnosti kolonista, održale sve do ukidanja zadruga 1953. g. Ostalih 70% kolonista individualno je obrađivalo svoje zemljišne posede. Međutim, većina nije bila u mogućnosti da svu zemlju samostalno obrađuje. Zbog toga su se posebno formirale »radne grupe« na čelu s bivšim vođama kolonista iz pojedinih krajeva. Takvih je grupa 1946. g. bilo pet: 1. Sankovića s 13 domaćinstava i 104 člana, 2. Skubič — Šesta s 22 domaćinstva i 63 člana, 3. Pogačara s 14 domaćinstava i 104 člana, 4. Praprot-nika s 22 domaćinstva i 72 člana, i 5. Ajdnik-Jakoba s 19 domaćinstava i 78 člana.

Danas su svi kolonisti individualni poljoprivredni proizvođači, a većina ih kooperira s opštom zemljoradničkom zadrugom u mestu.

III. PROCES INVERZIJE KOLONISTA

Nemogućnost prilagođavanja doseljenog stanovništva novoj društvenoj i ekološkoj sredini može se ispoljiti na razne načine. Npr. anomalna stanja

rezultiraju daljim pokretanjem — pomeranjem stanovništva bilo u smeru starog kraja ili u drugim pravcima. Kada se govori o inverziji, onda treba uzeti u obzir oba ova slučaja.

Neposredno nakon doseljenja imamo period upoznavanja kolonista s novom sredinom, a karakterističan je po nizu zanimljivih momenata. Npr., iako je većina kolonista izabrala kuće po ličnom nahođenju, ipak su ih mnogi menjali s drugima. Ova traženja što boljeg smještaja i pomeranja unutar gradskog naselja karakterisala je ceo vremenski period kolonizacije. Česta preseljavanja iz jednog u drugi kraj grada bila su, sigurno, rezultat nastojanja kolonista da se što prije stabilizuju u novoj sredini, ali su to ujedno bili i simptomi za kasniju inverziju. Zanimljivo je, takođe, kako su kolonisti reagovali na mnoge novine s kojima su se prvi puta u životu susreli (sanitarni uređaji i električni aparati u kućama, npr. i sl.). Veoma često pogrešno su ih koristili ili uništavali pokušavajući da uredi dobijenu kuću ili zemljišni posed prema uzoru na ono što su imali u starom kraju. Pored ovog, u tim prvim mesecima po deseljenju malo je bilo onih koji su preduzimali bilo kakve veće radove na zemlji. Naprotiv, većina kolonista činila je sve da pronađe i uredi kuću ili da dobije što više stoke ili bilo kakvih drugih dobara.

U međuvremenu, mnogi kolonisti koji se nisu snašli, nezadovoljni onim što su dobili ili iz zdravstvenih razloga, počeli su da napuštaju grad, vraćajući se uglavnom u stari kraj. To su prvi slučajevi inverzije koji su donekle i razumljivi. U pismenim zahtevima za odobravanje povratka u stari kraj navode se najčešće ovi razlozi: bolest, neprijanje klime, starost, razvod braka, školovanje dece i slično. Dakle, većinom razlozi vezani uz nesposobnost aklimatizacije, a manje uz nemogućnost adaptacije. Međutim, ovim razlozima ne može se pokloniti puno poverenje, jer je na donošenje ovako brzih odluka za povratak u stari kraj verovatno znatno uticao Zakon o naseljavanju i kolonizaciji, prema kojem je postojala mogućnost dobivanja ranijeg poseda u mestu iz koga se došlo samo ukoliko se mesto kolonizacije napusti u roku od dve godine.

Izvestan broj kolonista napustilo je Vršac i bez molbi, a i oni koji su molbe podnosili činili su to često samo formalno i napuštali grad ne čekajući dozvolu niti vršeći primopredaju imovine. Nisu bili retki ni slučajevi da su pojedinci izrabljivali zemlju, posebno vinograde, na krajnje nedozvoljen način, te su posle skidanja plodova napuštali posed. Još su drastičniji, ali ređi, slučajevi rušenja unutrašnjih delova zgrada i prodaje, tada mnogo traženog građevinskog materijala, a zatim napuštanje poseda. Mnogo češći slučajevi bili su: otuđivanje pokretne imovine ili njeno odnošenje u »stari kraj«.²

U toku prve dve godine po kolonizaciji najveći broj kolonističkih domaćinstava napustilo je Vršac. To su sve bila domaćinstva spoljnih kolonista. Evo o tome podataka:

² Iz sačuvanog arhivskog materijala može se samo delimično sagledati tadašnje stanje: »Kolonisti se obraćaju Sreskom i Gradskom NO-u za pismeno odobrenje odlaska, navodeći kao uzrok odlasku, bolest, neprijanje klime, školovanje dece, starost, razvod braka itd. Ako se kolonisti ne odobri da može sastaviti obračun i prodati kuću, takav kolonista rasproda sve stvari, ostavi oštećenu kuću i preko noći nestane, a zatim Narodne vlasti moraju tragati za njegovim mestom boravka i pokušati izvršiti naplatu obračuna, što je u većini slučajeva nenaplativo.« Iz izveštaja referenta imovinsko-pravnog odseka tadašnjeg Sreskog narodnog odbora Vršac od 21. februara 1950. o kolonistima-povratnicima.

Tabela 8

Proces inverzije spoljnih kolonista (1946—1948)

Vreme odlaska od dana doseljenja	Broj domaćinstava	% od ukupnog broja spoljnih koloniziranih domaćinstava
do 3 meseca	12	2,7
do 6 meseci	41	9,4
do 12 meseci	88	20,1
do 18 meseci	137	31,4
do 24 meseca	188	43,1

43,1% »povratnika« od ukupnog broja spoljnih koloniziranih domaćinstava znači više nego porazan rezultat kolonizacije. Niko nije mogao očekivati da do slučajeva inverzije neće doći, ali isto tako niko nije mogao očekivati da će ona obuhvatiti toliko velik broj domaćinstava. Da je pomenuti član Zakona o naseljavanju i kolonizaciji odigrao u tome najveću ulogu pokazuje, između ostalog, i činjenica da je po proteklom dvogodišnjem periodu slučaj inverzije bio retkost. Naime, od 1948. g. pa nadalje bilo je još samo 36 slučajeva inverzije (8,7% od ukupnog broja spoljnih kolonističkih domaćinstava), i to većinom ne u »stari kraj«, nego u industrijski razvijene gradove (deagrarizacija).

Smer inverzije bio je uglavnom obrnut od smera kolonizacije. Naime, samo mali broj domaćinstava pomerio se u susedna sela, najviše radi prijatelja iz rodnog kraja. Nemogućnost adaptacije urbanoj sredini glavni je razlog inverzije ovih kolonista. Evo pregleda smerova inverzije kolonističkih domaćinstava:

Tabela 9

Smerovi inverzije kolonista (1946—1948)

Smer	Broj domaćinstava	%
u »stari kraj«	162	86,2
u susedna sela	16	8,5
u nepoznatom pravcu	10	5,3
Ukupno:	188	100,0

Međutim, proces inverzije nije podjednako obuhvatio kolonizirana domaćinstva iz svih republika. Na primeru Slovenaca, koji su najkasnije došli a među prvima otišli iz Vršca kao mesta kolonizacije, vidimo kako razlike u jeziku, nacionalnosti, pa čak i veroispovesti, načinu života i tradiciji mogu da otežavaju proces socijalnog prilagođavanja društvene grupe.

Težište dosadašnjih parcijalnih proučavanja kolonizacije bilo je na samom procesu naseljavanja, a tek se uzgredno dodirivao i proces inverzije. S obzirom na obim, značaj i interesantnost fenomena buduća sociološka proučavanja kolonizacije morala bi ovome problemu posvetiti daleko veću pažnju.

Tabela 10

Obim inverzije koloniziranih domaćinstava prema republičkoj pripadnosti

Republičko poreklo	Broj koloniziranih domaćinstava otišlih iz Vršca	% od ukupnog broja koloniziranih domaćinstava iz dotične republike
Srbija	67	28,1
Hrvatska	17	54,9
Slovenija	73	76,9
Bosna i Hercegovina	29	46,0
Crna Gora	2	25,0

Može se tvrditi da je proces inverzije izrazitiji u urbanoj sredini u poređenju s ruralnom, isto tako kod kolonista koji se ne samo nacionalno već pre svega kulturno-istorijski razlikuju od starosedelaca.

U prvim godinama posle kolonizacije kolonisti zahvaćeni inverzijom po pravilu su se vraćali u »stari kraj«. Kolonisti su bili iz različitih područja, različitog etničkog sastava i kulturnih navika (u Vršcu nije doseljena nijedna velika grupa kolonista iz jednog naselja), pa je i to bio jedan od uzroka inverzije.

Prema molbama za napuštanje koloniziranih poseda može se izvesti zaključak da nemogućnost aklimatizacije i starost kolonista utiču na proces inverzije. Isto je tako proces inverzije manji po intenzitetu ako je od kolonizacije prošlo više vremena. Kasniji razlog za iseljavanje obično je: orijentacija na vanpoljoprivredna zanimanja. U tom slučaju pravac inverzije više nije »stari kraj«, već urbanizovanija industrijska sredina. U pravilu se češće dekoloniziraju oni naseljenici čiji su uslovi privređivanja u »starom kraju« povoljniji. Prema tome u »stari kraj« masovnije se vraćaju kolonisti koji su došli iz privredno razvijenih rejona zemlje.

IV. PROCES DRUSTVENOG PRILAGOĐAVANJA KOLONISTA U PRIMARNIM GRUPAMA

Upoređujući ukupan broj koloniziranih domaćinstava s brojem domaćinstava koja su napustila mesto kolonizacije, vidimo da se manje od polovine ili tačnije 48,7% spoljnih koloniziranih domaćinstava uspele da stabilizuje. Teško je odrediti da li je ovo krajnji rezultat kolonizacije, jer je moguće očekivati da će još izvestan broj domaćinstava biti zahvaćen procesom inverzije, i to uglavnom staračka domaćinstva (želja starih da umru u svom rodnom kraju). No bez obzira na ovo, poći ćemo od pretpostavke da je krajnji rezultat kolonizacije — stabilizacija 248 spoljnih kolonističkih domaćinstava s 1.568 članova.

1. Proces smanjenja brojnosti porodice

Pogledajmo kakve je promene izazvao proces inverzije, koji je zahvatio, kako smo videli, preko 50% spoljnih koloniziranih domaćinstava. Pre svega, opšti prosek broja članova po jednom stabilizovanom kolonističkom domaćinstvu znatno se promenio.

Tabela 11

Veličina stabilizovanih kolonističkih domaćinstava u 1950. g.

Republičko poreklo	Broj stabilizovanih domaćinstava	Prosečan broj članova po domaćinstvu
Srbija	171	6,2
Hrvatska	14	6,3
Slovenija	22	5,4
Bosna i Hercegovina	34	7,6
Crna Gora	6	6,0
Ukupno:	248	6,3

Opšti prosek članova po domaćinstvu povećao se u odnosu na 1946. g. za 1,2. To pokazuje da je proces inverzije zahvatio uglavnom domaćinstva s malim brojem članova, a da su se stabilizovale uglavnom veće porodične zajednice s velikim brojem dece.

Najinteresatnije je da se od 1950. g. pa nadalje počeo odvijati proces smanjivanja brojnosti porodice odnosno domaćinstva pod uticajem sasvim novih faktora. Evo odgovarajućih podataka o veličini kolonističkih domaćinstava u 1963. godini:

Tabela 12

Veličina stabilizovanih kolonističkih domaćinstava u 1963. godini

Republičko poreklo	Prosek članova po domaćinstvu	Promene u odnosu na 1950. g. (+, —)
Srbija	5,2	—1,0
Hrvatska	5,8	—0,5
Slovenija	4,9	—0,5
Bosna i Hercegovina	6,5	—1,1
Crna Gora	4,4	—1,6
Ukupno:	5,3	—0,94

Dakle, kod svih kolonističkih domaćinstava smanjio se prosek članova po domaćinstvu. Ipak je to smanjenje najizrazitije kod kolonista iz Crne Gore i Bosne i Hercegovine, gde su brojnije porodične zajednice bile relativno najviše zastupljene. Proces raslojavanja porodice uzrokovan promenama socijalnih i ekoloških okvira s jedne i, delimično, načina života s druge strane glavni su razlozi ovih promena u veličini domaćinstava. Kako ne raspoložemo s podacima o profesionalnoj strukturi spoljnih kolonista po dolasku u Vršac, možemo samo pretpostaviti da su u toj strukturi dominirali poljoprivrednici. Niz posrednih indicija to potvrđuju (poreklo kolonista, veličina porodice, veličina zemljišnog poseda i dr.). Pokazatelji o sadašnjoj profesionalnoj strukturi kolonista po delatnostima svedoče o veoma intenzivnom procesu socijalnog raslojavanja porodica kolonističkih domaćinstava u novoj sredini.

Tabela 13

Profesionalna struktura spoljnih kolonista 1963. godine

Delatnost	% kolonista
Primarna	37,1
Sekundarna	9,4
Tercijarna	20,6
Van delatnosti i nepoznato	33,0

Kako se vidi, sekundarne i tercijarne delatnosti su zastupljene s 30%, a primarne s nešto više od 37%. Međutim, procenat kolonista angažiranih u primarnoj delatnosti sigurno je znatno viši, zato što je izvestan broj lica van delatnosti — domaćica, u stvari angažiran u poljoprivredi.

Pored ovih navest ćemo još neke podatke koji su u direktnoj vezi sa smanjivanjem porodice. U periodu od 1950. do 1963. godine 36 kolonističkih brakova je razvedeno, a 390 lica, pretežno mlađih godina (19—29), napustilo je svoja domaćinstva i otišlo iz Vršca u Beograd, Pančevo, Zrenjanin, Novi Sad i druga mesta, i to radi školovanja, zaposlenja ili zasnivanja novih porodica. U istom je periodu umrlo 103 ili 6,9% kolonista, a 193 (12,1%) članova kolonističkih domaćinstava zasnovalo je brak odnosno novu porodicu.

2. Sklapanje brakova

Uvidom u matične knjige ustanovili smo da su u periodu 1952. do 1962. god. ukupno sklopljena 253 braka od strane muških članova kolonističkih domaćinstava. Nas je u prvom redu interesovala grupna pripadnost žena koje su se udale za koloniste, jer na osnovu toga možemo zaključivati o stupnju društvenog prilagođavanja kolonista novoj urbanoj sredini, a takođe i o stupnju integracije raznih društvenih grupa u gradu.

Tabela 14

Grupna pripadnost supružnika

u %

Grupna pripadnost muža	Grupna pripadnost žena		
	starosedilac	»došljak«	kolonista
starosedilac	92,4	6,2	1,6
»došljak«			
»dođoš« — imigrant	9,1	76,0	14,9
kolonista	7,5	60,9	31,6

Kao što se vidi, najveći broj brakova u proteklom periodu sklopljen je unutar odgovarajućih društvenih grupa. Relativno je veliki broj brakova sklopljen i između kolonista i drugih imigranata od kojih dobar dio potječe iz istog kraja otkuda i kolonisti.

3. Veze sa starim krajem

Kolonisti iz Srbije i Crne Gore najviše su održavali veze sa starim krajem u periodu neposredno po kolonizaciji i to uglavnom u vidu poseta i dopisivanja. Ove su veze s vremenom oslabile, te su danas posete i pisma vrlo retke pojave. Npr., od ukupnog broja anketiranih domaćinstava samo oko 60% jednom godišnje razmeni pisma s prijateljima i poznanicima iz starog kraja. Ostali su još odavno (pre 5 i više godina) prekinuli gotovo svaku vezu s rodnim mestima. Posete prijatelja iz starog kraja postale su prava retkost. Samo su dva domaćinstva primili ovakve posete u poslednje dve godine. Međutim, relativno su češći slučajevi dopisivanja i poseta, naročito mladih članova kolonističkih domaćinstava, s ljudima iz starog kraja, ali koji sada žive u drugim mestima zemlje. Takvih smo slučajeva evidentirali preko 25%.

Nešto veći interes za stari kraj postoji samo kod starijih kolonista. Anketom smo utvrdili da stariji članovi iz 5 kolonističkih domaćinstava nameravaju da u dogleđno vreme posete stari kraj, a samo kod jednog od njih postoji interes za preseljenje.

Čini se da je stabilizacija kolonističkih domaćinstava vrlo čvrsta, sudeći barem prema slabljenju interesovanja i veza sa starim krajem.

4. Susedski odnosi

Neodržavanje veza sa starim krajem implicira jaču povezanost s ljudima u novoj sredini. Okolnost da je većina kolonista naseljena u istom delu grada uvelo je razvijanje susedskih veza, u prvom redu među samim kolonistima, bez obzira na kraj iz koga su došli. Izuzetak od ovog su Slovenci, koji su više međusobno povezani nego s kolonistima iz drugih krajeva zemlje. Međutim, mladi premošćuju granice koje su stariji možda i nesvesno postavili i, zahvaljujući uticaju zajedničkog školovanja, poseta, zabavnim i kulturnim priredbama itd., osnivaju dobre veze sa starosedelačkom omladinom.

Inače, prijateljstvo starijih kolonista i starosedeoaca nije čest slučaj. Po mišljenju kolonista, starosedeoce i dalje drže do svog prioriteta. Nijedan kolonista nije izjavio da se njegov odnos prema starosedeoceima može nazvati prijateljskim, ali su skoro svi navodili da »dobro žive« s njima, ali samo na rastojanju. Dakle, u izvesnom smislu može se govoriti o izolovanosti kolonista od starosedeoaca koji ih u potpunosti ne prihvataju, a s druge strane i o težnji za održavanjem već zasnovanih veza s kolonistima i s onim imigrantima koji su se doselili u isto vreme.

Rezultati ankete pokazali su veliku bliskost kolonističkog i imigrantskog stanovništva, naročito onog koje se doselilo u istom periodu kada i kolonisti. 73% kolonista navelo je kao svoje prijatelje nekog od imigranata koji se doselio približno u isto vreme, a svega 19% imigrante koji su se doselili kasnije i to iz istog kraja. S druge strane, samo 8% kolonista je kao svoje prijatelje navelo starosedeoce, ali, što je naročito značajno, ne zemljoradnike nego starosedeoce u nepoljoprivrednim zanimanjima.

5. Obrada zemlje i odnos kolonista prema imovini

Preko učešća u seljačkim radnim zadrugama u početku i preko različitih oblika kooperacije sa zemljaradničkom zadrugom kasnije, zatim posebno preko postepenog uvođenja agrominimuma, kolonisti su usvojili način obrade zemlje starosedeočā i nove mere intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Međutim, ovaj proces proizvodnog prilagođavanja tekao je postupno i sporo. Činjenica je da su u početku kolonisti bili manje sposobni zemljaradnici u poređenju sa starosedeočima. Oni nisu imali niti proizvodno iskustvo niti odgovarajuće radne navike. Kolonisti su dosta sporo usvajali način proizvodnje kojeg su zatekli u novoj sredini. Posebno su se sporo opredeljivali za povrtlarske kulture, a takođe i za industrijsko i krmno bilje. Neki ni do danas nisu usvojili proizvodnju povrtarskih kultura, što gradska sredina i njeno tržište traže. Prvih godina stradali su vinogradi koji su dodeljeni kolonistima, bilo usled neumešnosti u obradi, bilo zbog zapuštanja. Pouzdano se zna da je izvestan broj kolonista uništio vinograde pretvarajući ih u oranice.

Prema našoj anketi danas 91% kolonističkih gazdinstava na oraničnim površinama gaji žitarice, pre svega pšenicu i kukuruz, a na okućnici krompir, kupus i ređe pasulj. Zanimljivo je da se kolonisti nisu pokušavali baviti voćarstvom, kojim su se u svome »starom kraju« bavili. Dakle, struktura ratarske proizvodnje nije se bitno izmenila u odnosu na strukturu proizvodnje u starom kraju.

Po Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji kolonisti nisu mogli odmah otuđiti dobijenu nepokretnu imovinu (zemlja, kuća i sl.). Međutim, odmah po stabilizaciji počinje njihov pritisak na organe vlasti da im se izuzetno odobri prodaja dela dobijene zemlje. Taj pritisak je s vremenom postajao sve veći, pa su nadležni organi morali popustiti i izdavati dozvole za prodaju zemlje i druge nepokretne imovine. Tako se zemljišni posed pojedinih kolonističkih domaćinstava počeo postepeno smanjivati. Inače je slobodan promet imovine kolonista počeo pre predviđenog zakonskog roka, i od tada je prodaja kuća i zemlje postala mnogo masovnija pojava. Anketa 5% uzorka kolonističkih gazdinstava pokazala je da je 23% kolonista prodalo i kuću i zemlju, 39% samo zemlju, 23% samo kuću, dok je svega 15% ostalo s neokrnljenim posedom. Uočavamo da se proces stabilizacije kolonista odvijao u veoma ograničenim razmerama, iako dobar broj onih koji su prodavali svoju imovinu nije odselio iz mesta, nego se u stvari deagrariozao odnosno prešao u neko nepoljoprivredno zanimanje.

6. Neki drugi indikatori društvenog prilagođavanja kolonista

Našom anketom pokušali smo utvrditi da li su se i u kojoj meri izmenili odnosi unutar porodice kolonista. Npr., 91% anketiranih starešina domaćinstava izjavilo je da odlučuje o bitnim pitanjima gazdinstva i domaćinstva kao što su: upravljanje ekonomskim poslovima gazdinstava, raspodela poslova, raspodela prihoda i njihova potrošnja i sl. Ostalih 9% su to činili sporazumno, uglavnom sa suprugom, a ređe s ostalim članovima porodice. Jedino odluke o budućem pozivu dece starešine domaćinstva donose sporazumno s decom.

U pogledu unutrašnjeg uređenja kuća kao i odevanja ustanovili smo da je ono prilagođeno urbanoj sredini i standardima starosedelačkog poljoprivrednog stanovništva. Međutim, još su uvijek primetne razlike u urednosti, odnosno higijeni općenito, između kuća starosedelaca i kolonista.

Kolonisti, uglavnom, ne posećuju crkve, izuzev starijih osoba, ali teško bi bilo samo na osnovu toga zaključivati o religioznosti. Anketom smo utvrdili da kolonisti, istina, ne slave crkvene praznike, ali ih većina (oko 60%) slavi krsne slave i to »iz običaja i tradicije u porodici«.

Kolonisti su pretežno potpuno zadržali običaje starog kraja prilikom rođenja i smrti, a također i prilikom sklapanja braka. Dok se krštenje i sahrana umrlih uglavnom vrše po crkvenim obredima, dotle je venčanje češće samo registracija pred organima vlasti i bez sveštenika, ali uz puno zadržavanje svih obreda i propisa koji su se vekovima održavali u starom kraju. Tu se oseća ne samo uticaj crkve, već i svih običaja, praznoverja i predrasuda. Međutim, u pogledu izbora bračnog druga, slobode budućih supružnika nisu ometane, mada je posredan uticaj od roditelja i rođaka nesumnjivo jak.

Međusobna pomoć u poljoprivrednim radovima (slično »mobama« manjeg obima), što kod starosedelaca nije uobičajeno, među kolonistima je veoma razvijeno. Oblici dokolice kolonista su tradicionalni i razlikuju se od istih kod starosedelaca. Npr. žene se skupljaju i sede na ulicama, a ponekad zajednički predu vunu. Muškarci, kolonisti i imigranti, sastaju se na javnim mestima i kafanama, što je sasvim suprotno starosedelcima koji obično imaju »zatvoren krug« prijatelja.

Summary

COLONIZATION IN VRŠAC (1946—1963)

Colonization is a form of organized migration of population, particularly characteristic for Yugoslav province Vojvodina. After the Second World War many families from other poorer parts of Yugoslavia migrated to Vojvodina and so found themselves in a complete new living conditions. The author considers the effects of the colonization in Vojvodina's town Vršac. In the period from 1946 do 1948 497 colonist's households were settled here. 61 od them comprised the group of s. c. interior colonists (originated from Vojvodina) and 436 the group of exterior colonists (originated from other regions of Yugoslavia).

At first the author explicates the structural relations and differences of the colonists' households according to their various characteristics (area of emigration, number of family members, land allotment, etc.) and then analyzes the phenomenon of inversion of colonists e. g. the process of leaving the place of colonization. Primary reasons of this inversion were: adaptation difficulties to the climate, to new social conditions and to new methods of land cultivation. Most oftenly they return to their previous domicile (»old country«), though some of them in later period moved to other urban centers. According to the author's investigation 43,1% out of the total number of external colonists in Vršac returned mainly to their »old country«.

The last part of the article is devoted to the problems of the social adaptations of colonists in primary groups.

Резюме

КОЛОНИЗАЦИЯ В ВРШАЦЕ (с 1946 г. по 1963 г.)

Колонизация является видом организованного поселения населения, а это явление особенно характерно для нашей Автономной области Войводины. В эту область после второй мировой войны, поселилось большое число семей из других, более бедных, краев Югославии; эти семьи очутились в совершенно иных условиях жизни. Автор статьи рассматривает следствия колонизации в городе Вршаце. С 1946 г. по 1948 г. в этом городе поселилось 497 семей. Из этого числа 61 семья принадлежит числу так называемых внутренних колонистов - живущих до переселения на территории Войводины, в то время как остальные (436 семей) переселились из других наших областей.

В начале автор говорит о различиях между семьями, вызванных происхождением данной семьи, числом ее членов, ее владетельской структурой, после чего особенно уделяет свое внимание явлению «инверсии колонистов», т. е. они забрасывают землю, которую получили в результате колонизации. Главными причинами этого явления надо считать: невозможность приспособления иным климатическим условиям, новой общественной среде, способу работы и т. д. Колонисты чаще всего возвращаются в те места, откуда они в свое время уехали, а потом поселяются в других урбанизированных центрах. Автор приводит данные, что из всего числа внешних колонистов (с 1946 г. по 1948 г.) 43,1% покинули Вршац, причем 86,2% из этого же числа вернулись туда, откуда выселились. Автор указывает на значение явления «инверсии колонистов», причем устанавливает некоторые закономерности в этом процессе. Он также указывает на необходимость дальнейшего изучения этого явления.

В последней части статьи говорится о процессе общественного приспособления колонистов (об уменьшении численности семьи, о бракосочетаниях, о поддержке связей с старым краем, о соседских отношениях, об обработке земли и об отношении к недвижимому имуществу).